

UŞAK MERKEZ KÖYLERİNDE YER ALAN ÇEŞMELERİN TİPOLOJİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON TYPOLOGY OF FOUNTAINS TO THE VILLAGES LOCATED IN UŞAK CENTER

Türkan ACAR*

Öz

Ege Bölgesi'nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Uşak, beş ilçeye ayrılmaktadır. İlin, merkeze ve ilçelere bağlı 265 köyü vardır. 2014-2016 yıllarında il merkezine bağlı doksan köyde araştırmalar yapılmış ve 75 çeşme tespit edilmiştir. Söz konusu 75 çeşmeden sadece 12'si tescillidir. Çalışmamızda bu çeşmelerin konumları, kütle biçimlenişleri ve mimari detayları ile bir tipoloji değerlendirmesi yapılmıştır. Tipoloji değerlendirmemiz çeşmeler konum ve fiziksel biçimlenişe göre dört ana grupta toplanmış; bu gruplar kendi içlerinde alt gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir. Uşak merkez köylerde yer alan çeşme örnekleri kütle biçimleniş bakımından çeşitlilik gösterse de cephe özellikleri açısından tek cephe tasarımıyla dikkat çekmektedir. Fiziksel biçimlenişinde kütle, genellikle dikey dikdörtgendir. Az sayıda da olsa yatay dikdörtgen örneklerde rastlanmaktadır. Cephe kompozisyonunun ana ögesi, sivri, yarım daire, basık ya da dilimli bir kemerdir. Bazı çeşmeler kemersiz olup dikdörtgen bir kütle şeklindedir. Cephe kompozisyonunda kemerlerden sonra ikinci öge plasterlerdir. Merkez köylerindeki çeşmelerin 28'inde dikey dikdörtgen, 2'sinde yarım silindirik formlu plaster vardır. Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunun bir diğer elemanı ayna taşlarıdır. Bir ayna taşına sahip 22 çeşmenin 17'sinin ayna taşı devşirme mermer, 1'inin mermer ve 4'ünün kesme taştır. İncelediğimiz çeşmelerin 66'sında çeşmeye gelen su, metal bir borudan devamlı akar şekilde gelmektedir. Onarımlar sonrasında bazı çeşmelere modern bir batarya ya da plastik bir boru takılırken, işlevsiz olan bazı çeşmelerde ise bugün herhangi bir musluk ya da boru yoktur. 47 çeşmede kare, dikdörtgen şekilli; sivri, dilimli ya da yarım daire kemerli birer *taslık* nişi vardır. 75 çeşmenin sadece 29'unda kitabe vardır. Çeşmeler kitabelerine ve mimari özelliklerine göre, 18. yüzyılın başları ile 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uşak, çeşme, tipoloji, plaster, ayna taşı,

* Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Uşak.

ORCID ID: 0000-0003-4357-8411 ◆ E-mail: turkan.acar@usak.edu.tr

Bu çalışma, 2015 yılında Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından kabul edilen "Uşak'taki Su Mimarisi" adlı proje çalışmasından üretilmiştir. (Proje No: 2015/SOSB002) Saha çalışmalarını sırasında uyum ve özverilerinden dolayı öğrencilerimiz Tevfik Sunal ve Mervan Yavuz'a teşekkür ederim.

Abstract

Uşak, which is located in the Aegean Region's inner western Anatolia part, is divided into five districts. The city has 265 villages affiliated to central the villages and districts. The land studies were conducted in ninety villages affiliated to the province center in 2014-2016, and 75 fountains were identified. The fountains located in the Uşak central villages have a single façade design, unlike the examples in the city center. In physical form, the mass is usually a vertical rectangle. Some of the fountains are without belts and are shaped like a rectangular mass. The main element of the facade's composition is a pointed, semi-circular, flat or sliced arch. In a small number of cases, horizontal rectangular samples are also found. The second elements after the arches in the facade composition are the plasterers. 28 of the fountains in the central villages have a vertical rectangle and 2 half-cylindrical shaped plaster. Another element of facade architecture in fountain architecture is mirror stones. The mirror stone of 17 of the 22 fountains with a mirror stone is the re-used marble, 1 is marble and the other is cutting stone. The water coming from the fountain to the fountain at 66 is constantly flowing from a metal pipe. While some fountains are fitted with a modern battery or plastic pipe after repairs, there are no faucets or pipes today in some of the fountains that are dysfunctional. In the 47 fountains in the central villages, square, rectangular shape; pointed, sliced or semicircular arched ones. Only 29 of the 75 fountains have inscriptions. It is dated to the beginning of the 18th century and the first half of the 20th century, according to the fountain scrolls and architectural features. Only 12 of the 75 fountains in Uşak central villages are registered. Despite the fact that the examples of fountains in Uşak central villages vary in terms of the mass formation, they draw attention with their single facade design in terms of facade features. In our study, a typology evaluation was carried out with the locations, physical formations and architectural details of these fountains. In our evaluation of typology, we stated four main groups according to the positions and their physical formations, then subgroups of each group were formed.

Keywords: *Uşak, fountain, typology, plaster, mirror stone,*

GİRİŞ

Uşak kent merkezinde yer alan çeşmeler, bazı yayınlarda ele alınsa da bu çalışmalar genellikle çeşmelerin tanıtımına yönelik olmuş, yapılar tipolojik yönden ele alınmamıştır.¹ Çalışmamız önceki çalışmalardan farklı olarak, Uşak il merkezine bağlı köylerde yer alan 75 çeşmeyi kapsamaktadır. Tipoloji değerlendirmemizde çeşmeler konumları ve fiziksel biçimlenişlerine göre dört ana gruba ayrılmış, daha sonra her bir grubun alt grupları oluşturulmuştur.²

1 Sayın İnce'nin çalışmasında sadece Uşak kent merkezinde yer alan 23 çeşme ele alınmış; çalışmamıza konu olan, merkeze bağlı köylerde yer alan çeşmeler ele alınmamıştır. (Bk. İnce, 2004, 69-83.) Uşak Valiliği tarafından hazırlanan Uşak envanter kitabında ise il merkezindeki 22, merkez köylerdeki 20 ve ilçelerdeki 39 çeşme kısaca tanıtılmıştır. (Bk. Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri, 2007, 228-308.)

2 Çeşme tipolojisi yaparken yararlandığımız çalışmalar: Ödekan, 1992; Önge, 1997; Karpuz, 2006.

A. KONUMLARINA GÖRE ÇEŞMELER (Bk. Şek. 1)³

A.1. Bir Yüzeyle Bağlantılı Çeşmeler

Uşak merkez köylerinde yer alan 33 çeşme kütle olarak cami, konut, çamaşırhane gibi bir yapı ya da bahçe istinat duvarı gibi bir duvarla fiziksel olarak bağlantılıdır. Çeşmeler, tespit edebildiğimiz ve yöre halkından alınan bilgilerle, genellikle bağlantılı oldukları yapı ya da duvara sonradan dahil edilmişlerdir. Örneğin *Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi I* (19. yy. sonu - 20. yy. başları) şu anda bir konutun avlu duvarında yer almasına rağmen orijinalinde konutun karşı cephesinde, yol kenarında, herhangi bir yapıdan bağımsız şekilde bulunmaktaymış; yapılan yol çalışması sonrasında bugünkü yerine taşınmıştır. Ortaköy'deki çamaşırhanenin giriş cephesinde yer alan çeşme ise çamaşırhaneden önce inşa edilmiş, çamaşırhane çeşmeye sonradan bitleştirilmiştir.⁴

A.1.1. Bir Bina Duvarı ile Bağlantılı Çeşmeler:

A.1.1.a. Konut Duvarı İle Bağlantılı Çeşmeler (Fot. 1-3): İncelediğimiz çeşmelerden 10'u konut ya da bir konutun avlu duvarı ile fiziksel olarak bağlantılıdır: *Aktaş Köyü Köyiçi Çeşmesi* (H 1347 / M 1928-29), *Belkaya Köyü Orta Çeşme* (H 1181 / M 1767 - H 1202 / M 1787), *Çevre Köy Türkmenler Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Eski Güney Köyü Çeşmesi* (H 1274 / M 1857-58), *Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi I*, *Karabol Köyü Çeşmesi II* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kırka Köyü Çeşmesi II* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Mesudiye Köyü İmam Çeşmesi* (H 1315 / M 1897-98), *Yeşildere Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları) ve *Zahman Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları).

A.1.1.b. Cami Duvarı İle Bağlantılı Çeşmeler (Fot. 4): *Çarık Köy'deki Selvili Cami Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları) aynı isimle anılan caminin avlu duvarındadır. Çeşme, camiyle çağdaş değildir, caminin avlu duvarına sonradan eklenmiştir.

A.1.1.c. Çamaşırhane Duvarı İle Bağlantılı Çeşmeler (Fot. 5-6): Merkez köylerinde yer alan çeşmelerden 2'si bir çamaşırhanenin duvarındadır: *Kılcan Köyü Çeşmesi* (H 1335 / M 1916-17) ve *Ortaköy Saray Çeşmesi* (H 1261 / M 1845). Kılcan Köyü'ndeki çeşme yapı ile çağdaştır, malzeme olarak yapı ile uyum göstermektedir. Ortaköy'de ise yukarıda da belirtildiği üzere çamaşırhane çeşmeye sonradan bitştirilmiştir.

A.1.2. Bahçe, Hazire, İstinat Duvarı Gibi Bir Duvar İle Bağlantılı Çeşmeler (Fot. 7-9):

Çeşmelerin 20'si bahçe, hazire ya da istinat duvarı ile bağlantılıdır: *Aktaş Köyü Yukarı Çeşme* (Tamir 1954), *Aktaş Köyü Aşağı Çeşme* (1287 H/1870-71 M), *Beylerhan Köyü Nuri Kurt Çeşmesi* (1952), *Beylerhan Köyü Ahmet Mıdık Çeşmesi* (1248 H / 1832-33 M), *Buğdaylı Köyü Buğdaylı Köprüsü'nün yanındaki çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları),

3 Çeşmeler, yöre halkının verdiği isimlere göre adlandırılmış; makalede, köy isimlerine göre alfabetik düzende verilmişlerdir.

4 Acar, 2017, 32.

Fot. 1: Çevre Köy Türkmenler Çeşmesi.

Fot. 2: Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi I.

Fot. 3: Mesudiye Köyü İmam Çeşmesi.

Fot. 4: Çarık Köy Selvili Cami Çeşmesi.

Çarık Köy Çeşmesi II (19. yy sonu - 20. yy başları), *Çevre Köy Çamaşırhane Çeşmesi* (1241 H / 1825-26 M), *Çımarcık Köyü Ak Çeşme* (1214 H / 1799-1800 M), *Eskisaray Köyü Çeşmesi* (1222 H / 1807-08 M - 1225 H / 1810-11 M), *Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi II* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Hacı Kadem Köyü Çeşmesi* (Receb 1284 H / Ekim-Kasım 1867 M), *Karakuyu Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Selviler Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Sorkun Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Susuzören Köyü Çeşmesi* (1294 H / 1877-78 M), *Susuzören Köyü Aşıklar Çeşmesi* (1313 H / 1895-96 M), *Ulucak Köyü Darboğaz Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Yapağılar Köyü Akkuyu Çeşmesi* (1235 H / 1819-20 M), *Yaşamışlar Köyü Çeşmesi* (1282 H / 1865-66 M), *Yeşildere Köyü Kırkar (Koca) Çeşmesi* (1254 H / 1838-39 M).

A.2. Bağımsız Çeşmeler (Fot. 10-12)

Bir yapı ya da bir duvarla fiziksel bağı bulunmayan 42 çeşme saptanmıştır: *Aktaş Köyü Kör Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Bozkuş Köyü Koca Çeşme* (1948), *Bozkuş Köyü Çeşme Üstü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Bozkuş Köyü Göl Mahallesi civarındaki çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Çarık Köy Keşkek Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Çarık Köy Demirli Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Çevre Köy Alabağçe Çeşmesi* (H 1238 / M 1822-23), *Çevre Köy Kayapınar Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Dağdemirler köy yolu Dağdemirler Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy.

Fot. 5: Kılcan Köyü Çeşmesi

Fot. 6: Ortaköy Saray Çeşmesi

başları), *Elmacık Köyü Nacır Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kalfa Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kapaklar Köyü Hacı Bey Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kapaklar Köyü Karapınar Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Karaağaç Köyü Çeşmesi* (H 1308 / M 1890-91), *Karaağaç Köyü Çamlı Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Karabol Köyü Çeşmesi I-III-IV* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Karabol Köyü Oluk Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kayaağıl Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Kayaağıl Köyü-Karaağaç Köyü arasındaki Kayaağıl Çeşmesi* (H 1308 / M 1890-91), *Kılcan Köyü Yukarı Çeşme* (20. yy. başları), *Kırka Köyü Çeşmesi I* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Koyunbelli Köyü Çeşmesi I* (H 1227 / M 1812-13), *Koyunbelli Köyü Çeşmesi II-III* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Koyunbelli Köyü Aşağı Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Mesudiye Köyü Aşağı Çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Ortaköy Kabaca Çeşmesi* (H 1231 / M 1815-16), *Ortaköy Eski Çeşme* (?H 1251 / M 1835-36),⁵ *Ortaköy girişindeki çeşme* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Selvioğlu Köyü / Dolay Köy Mahallesi / Dolay Çeşmesi I* (H 1317 / M 1899-1900), *Selvioğlu Köyü / Kalınharman Mevkii Mezar Çeşmesi* (H 1317 / M 1898-99),⁶ *Selvioğlu Köyü / Karabacaklar Mahallesi Çeşmesi*

5 Çeşmenin kitabesinde harfler sülüs karakterle kabartma olarak verilmiştir. Tarih ise kazıma olarak işlenmiştir. Bu durum tarihin başka biri tarafından sonradan eklendiğini düşündürmektedir.

6 Çeşmeyi incelediğimiz 2016 yılında kitabesi yerinde değildi. Kitabenin fotoğrafı Uşak envanter kitabında yayınlanmıştır. (Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri, 2007, 266.)

(19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Selvioğlu Köyü Yörükoğlu Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Sorkun Köyü Koca Çeşme* (H 1279 / M 1862-63), *Susuzören-Şükranîye köy yolunda Ağa Çeşmesi* (İnşa: H 1247 / M 1831-32; Tamir: H 1340 / M 1921-22), *Şükranîye Köyü Çeşmesi I-II* (19. yy. sonu - 20. yy. başları), *Ulucak Köyü Mustafa Efendi Çeşmesi* (H 1317 / M 1899-1900), *Yapağular Köyü Ali Osman Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları) ve *Yapağular Köyü Çeşmesi* (19. yy. sonu - 20. yy. başları).

B. FİZİKSEL BİÇİMLENİŞLERİNE GÖRE ÇEŞMELER

B.1. Cephe Sayısına Göre Çeşmeler

B.1.1. Tek Cephe Çeşmeler: Merkez köylerindeki tüm çeşmeler tek cephe tasarımına sahiptir. Aktaş Köyü'nde yer alan *Aşağı Çeşme*⁷ ve Çarık Köy'deki *Demirli Çeşme* tek cephe olmalarına rağmen iki kemerlidirler.

B.2. Cephe Biçimine Göre Çeşmeler

B.2.1. Dikey Dikdörtgen Gövdeli Çeşmeler (Fot. 13-15): Yetmiş beş çeşmeden altmış dokuzunda çeşme kütleli dikey dikdörtgendir: *Aktaş Köyü Köyiçi Çeşmesi* (H 1347 / M 1928-29), *Aktaş Köyü Kör Çeşme*, *Aktaş Köyü Yukarı Çeşme*, *Aktaş Köyü Aşağı Çeşme*, *Belkaya Köyü Orta Çeşme*, *Beylerhan Köyü Nuri Kurt Çeşmesi*, *Beylerhan Köyü Ahmet Midik Çeşmesi*, *Bozkuş Köyü Koca Çeşme*, *Bozkuş Köyü Çeşme Üstü Çeşmesi*, *Bozkuş Köyü Göl Mahallesi civarındaki çeşme*, *Buğdaylı Köyü Buğdaylı Köprüsü'nün yanındaki çeşme*, *Çarık Köy Keşkek Çeşmesi*, *Çarık Köy Demirli Çeşme*, *Çevre Köy Alabahçe Çeşmesi*, *Çevre Köy Kayapınar Çeşmesi*, *Çevre Köy Türkmenler Çeşmesi*, *Çevre Köy Çamaşırhane Çeşmesi*, *Çınarcık Köyü Ak Çeşme*, *Dağdemirler köy yolu Dağdemirler Çeşmesi*, *Elmacık Köyü Nacır Çeşmesi*, *Eski Güney Köyü Çeşmesi*, *Eskisaray Köyü Çeşmesi*, *Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi I-II*, *Hacı Kadem Köyü Çeşmesi*, *Kalfa Köyü Çeşmesi*, *Kapaklar Köyü Hacı Bey Çeşmesi*, *Kapaklar Köyü Karapınar Çeşmesi*, *Karaağaç Köyü Çeşmesi*, *Karaağaç Köyü Çamlı Çeşme*, *Karabol Köyü Çeşmesi I-IV*, *Karabol Köyü Oluk Çeşme*, *Kayaağılı Köyü Çeşmesi*, *Kayaağıl Köyü Karaağaç Köyü arasındaki Kayaağıl Çeşmesi*, *Kırka Köyü Çeşmesi I-II*, *Koyunbelli Köyü Çeşmesi I*, *Koyunbelli Köyü Çeşmesi II-III*, *Koyunbelli Köyü Aşağı Çeşme*, *Mesudiye Köyü Aşağı Çeşme*, *Mesudiye Köyü İmam Çeşmesi*, *Ortaköy Saray Çeşmesi*, *Ortaköy Kabaca Çeşmesi*, *Selvilere Köyü Çeşmesi*, *Selvioğlu Köyü / Dolay Köy Mahallesi / Dolay Çeşmesi I-II*, *Selvioğlu Köyü / Kalınharman Mevkii / Mezar Çeşmesi*, *Selvioğlu Köyü / Karabacaklar Mahallesi Çeşmesi*, *Selvioğlu Köyü Yörükoğlu Çeşmesi*, *Sorkun Köyü Çeşmesi*, *Sorkun Köyü Koca Çeşme*, *Susuzören Köyü Çeşmesi*, *Susuzören Köyü Aşıklar Çeşmesi*, *Susuzören-Şükranîye köy yolunda Ağa Çeşmesi*, *Şükranîye Köyü Çeşmesi I-II*, *Ulucak Köyü Darboğaz Çeşmesi*, *Ulucak Köyü Mustafa Efendi Çeşmesi*, *Yapağular Köyü Ali Osman Çeşmesi*, *Yapağular Köyü Çeşmesi*, *Yaşamaşlar Köyü Çeşmesi*, *Yeşildere Köyü Kırkar (Koca) Çeşmesi* ve *Zahman Köyü Çeşmesi*.

⁷ Bk. Acar, 2017, 6, Şek. 4, Fot. 7.

B.2.2. Yatay Dikdörtgen Gövdeli Çeşmeler (Fot. 16-18): Uşak merkez köylerde yer alan üç çeşme yatay dikdörtgen bir kütleyle sahiptir: *Kılcan Köyü Yukarı Çeşme, Ortaköy Eski Çeşme ve Yapağılar Köyü Akkuyu Çeşmesi*.

Merkez köylerde yer alan yatay dikdörtgen şekilli, üç devşirme mermer plastiğe, birer lüle ve tekne eklenerek çeşme görünümü verilmiştir. Bu plastikler, Ortaköy girişindeki çeşmede olduğu gibi bağımsız ya da *Çarık Köy Çeşmesi II* ve *Selvili Cami Çeşmesi*'nde olduğu gibi bir duvara bağımlı şekilde birer çeşme olarak kullanılmıştır. (Fot. 19-21)

C. NİŞ BİÇİMLERİNE GÖRE ÇEŞMELER

C.1. Sivri Kemerli Çeşmeler (Fot. 22-24): Merkez köylerindeki çeşmelerin 27'sinde kemer formu sivridir: *Aktaş Köyü Aşağı Çeşme*,⁸ *Bozkuş Köyü Çeşme Üstü Çeşmesi*, *Bozkuş Köyü Göl Mahallesi civarındaki çeşme*, *Çarık Köy Keşkek Çeşmesi*, *Çarık Köy Demirli Çeşme*, *Çevre Köy Alabahçe Çeşmesi*, *Çevre Köy Çamaşırhane Çeşmesi*, *Çınarcık Köyü Ak Çeşme*, *Elmacık Köyü Nacır Çeşmesi*, *Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi II*, *Hacı Kadem Köyü Çeşmesi*, *Karaağaç Köyü Çeşmesi*, *Karaağaç Köyü Çamlı Çeşme*, *Karabol Köyü Çeşmesi I*, *Kayaağılı Köyü Çeşmesi*, *Kayaağıl Köyü Karaağaç Köyü arasındaki Kayaağıl Çeşmesi*, *Koyunbelli Köyü Çeşmesi I*, *Ortaköy Saray Çeşmesi*, *Ortaköy Kabaca Çeşmesi*, *Selvilere Köyü Çeşmesi*, *Selvioğlu Köyü/Kalınharman Mevkii Mezar Çeşmesi*, *Sorkun Köyü Koca Çeşme*, *Susuzören Köyü Aşıklar Çeşmesi*, *Susuzören-Şükranıye köy yolunda Ağa Çeşmesi*, *Şükranıye Köyü Çeşmesi I*, *Yaşamışlar Köyü Çeşmesi* ve *Yeşildere Köyü Kırkar (Koca) Çeşmesi*.

C.2. Yarım Daire Kemerli Çeşmeler (Fot. 25-27): Çeşmelerin 23'ünde kemer şekli yarım dairedir: *Aktaş Köyü Köyiçi Çeşmesi* (H 1347 / M 1928-29), *Aktaş Köyü Aşağı Çeşme*, *Belkaya Köyü Orta Çeşme*, *Beylerhan Köyü Nuri Kurt Çeşmesi*, *Beylerhan Köyü Ahmet Mıdık Çeşmesi*, *Buğdaylı Köyü Buğdaylı Köprüsü'nün yanındaki çeşme*, *Çevre Köy Türkmenler Çeşmesi*, *Dağdemirler Köy Yolu Dağdemirler Çeşmesi*, *Eski Güney Köyü Çeşmesi*, *Kapaklar Köyü Hacı Bey Çeşmesi*, *Karabol Köyü Çeşmesi II*, *Karabol Köyü Oluk Çeşme*, *Kılcan Köyü Çeşmesi*, *Kırka Köyü Çeşmesi I-II*, *Mesudiye Köyü İmam Çeşmesi*, *Ortaköy Eski Çeşme*, *Selvioğlu Köyü / Dolay Köy Mahallesi Dolay Çeşmesi I*, *Selvioğlu Köyü Yörükoğlu Çeşmesi*, *Şükranıye Köyü Çeşmesi II*, *Ulucak Köyü Mustafa Efendi Çeşmesi*, *Yeşildere Köyü Çeşmesi*, *Zahman Köyü Çeşmesi*.

C.3. Basık Kemerli Çeşmeler (Fot. 28): *Aktaş Köyü*'ndeki *Yukarı Çeşme*, Uşak merkez köylerinde yer alan çeşmeler arasında basık kemere sahip tek çeşmedir.

C.4. Dilimli Kemerli Çeşmeler (Fot. 29): *Selvioğlu Köyü Karabacaklar Mahallesi Çeşmesi* dilimli kemerli tek örnektir.

C.5. Dikdörtgen Niş Biçimli, Düz Cepheli Çeşmeler (Fot. 30-32): 6 çeşme kemersiz, dikdörtgen niş şeklindedir: *Bozkuş Köyü Koca Çeşme*, *Çevre Köy Kayapınar Çeşmesi*, *Karakuyu Köyü Çeşmesi*, *Kılcan Köyü Yukarı Çeşme*, *Koyunbelli Köyü Aşağı Çeşme*, *Yapağılar Köyü Akkuyu Çeşmesi*.

⁸ Aşağı Çeşme'nin güneydeki kemeri sivri, kuzeydeki kemeri yarım dairedir. (Bk. Acar, 2017, 6.)

Fot. 7: Aktaş Köyü Aşağı Çeşme.

Fot. 8: Hacı Kadem Köyü Çeşmesi.

Fot. 9: Ulucak Köyü Darboğaz Çeşmesi.

Fot. 10: Bozkuş Köyü Çeşme Üstü Çeşmesi.

Fot. 11: Çarık Köy Demirli Çeşme.

Fot. 12: Selvioğlu Köyü Mezar Çeşmesi.

D. KAYNAKLARDAN BESLENME DURUMLARINA GÖRE ÇEŞMELER

D.1. Su Şebekesine Bağlı Çeşmeler: Su, kaynaktan ya da son dönemde modern şebeke sistemi ile pöhrenk, demir veya plastik borularla çeşme lülesine gelmektedir. Çeşmelerin 73'ü su kaynağına/şebekesine bağlı, deposuz şekilde tasarlanmıştır. Su musluksuz bir boru marifetiyle ya devamlı akar şekilde halkın kullanımında ya da bir muslukla istenildiğinde akıtılacak şekilde kullanılmaktadır.

D.2. Hazneli Çeşmeler: Kaynaktan gelen su önce çeşmenin merkezine yerleştirilen haznede depolanmakta, sonra da lüleden istenildiğinde akıtılmaktadır. *Ortaköy Saray Çeşmesi* ve *Selvioğlu Köyü Yörükoğlu Çeşmesi*'nde depo yapının merkezine yerleştirilmiştir. *Saray Çeşmesi* günümüzde modern şebeke suyuna bağlanmıştır.

DEĞERLENDİRME (Bk. Tablo 1)

Çalışmamızda, Uşak il merkezine bağlı 90 köy taranmış ve 75 çeşme belirlenmiştir. Bugün bu çeşmelerin 38'i işlevini sürdürmese de çoğunun mimari bütünlüklerini korudukları görülmektedir. Nicelik olarak değerlendirildiğinde ise neredeyse köylerin % 80'inde bir çeşme bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum bölgenin su kaynakları açısından verimli olduğunu da göstermektedir. Yapılar genellikle köy meydanlarında toplu kullanım için tasarlanmıştır. Bu da yöre halkının çeşme yapımına önem verdiğinin en büyük kanıtlarından biridir.

Uşak merkez köylerde yer alan çeşmeler, kent merkezindeki örneklerden farklı olarak tek cephe tasarımına sahiptir.⁹ (*Şek. 1*) Fiziksel biçimlenişinde kütle genellikle dikey dikdörtgendir. Az sayıda da olsa yatay dikdörtgen örneklere de rastlanmaktadır. Anadolu çeşme mimarisinde, mimari plastik bir öğenin tek başına çeşme şeklinde kullanıldığı örneklere fazla rastlanmamaktadır. İnceleme sahamızda ise, devşirme mimari plastiklerin çeşme olarak kullanıldığı örneklerle karşılaşmıştır. Zemine çimento içerikli harçla sabitlenmiş olan bu öğelerin önlerine de bir tekne eklenmiştir. Çeşmeler bir lüle ile şebeke suyuna bağlanmıştır. (*Fot. 19-21*)

Fot. 13: Aktaş Köyü Köyiçi Çeşmesi

Fot. 14: Beylerhan Köyü Nuri Kurt Çeşmesi

Fot. 15: Çarık Köy Keşkek Çeşmesi.

9 Kent merkezindeki çeşmelerin 28'i tek cephe, 3'ü iki cephe, 2'si meydan çeşmesi şeklindedir. Bk. Acar, 2015, 1-40.

Fot. 16: Kılcan Köyü Yukarı Çeşme.

Fot. 17: Ortaköy Eski Çeşme.

Fot. 18:
Yapağılar
Köyü
Akkuyu
Çeşmesi.

Fot. 19:
Çarikköy
Çeşme II.

Fot. 20:
Çarikköy
Selvili Cami
Çeşmesi.

Fot. 21:
Ortaköy
girişindeki
çeşme.

Fot. 22: Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi II.

Fot. 23: Kayaagılı Köyü Çeşmesi.

Fot. 24: Sorkun Köyü Koca Çeşme.

Fot. 25: Belkaya Köyü
Orta Çeşme.

Fot. 26: Mesudiye Köyü
İmam Çeşmesi. (Detay)

Fot. 27: Zahman Köyü
Çeşmesi.

Sivri, yarım daire, basık ya da dilimli kemerler, çeşmelerde cephe kompozisyonunun ana öğesi olarak belirlenmiştir. Bazı çeşmeler kemersiz olup dikdörtgen bir kütle şeklindedir. (Şek. 1) Karabol Köyü Çeşmesi IV ve Mesudiye Köyü Aşağı Çeşme'de kemer kısımları yıkılmıştır. Aktaş Köyü Kör Çeşme, Eskisaray Köyü Çeşmesi, Eskisaray Köyü Ağa Dede Çeşmesi I, Kalfa Köyü Çeşmesi, Kapaklar Köyü Karapınar Çeşmesi, Karabol Köyü Çeşmesi III, Koyunbelli Köyü Çeşmesi II-III, Susuzören Köyü Çeşmesi, Ulucak Köyü Darboğaz Çeşmesi, Yapağılar Köyü Ali Osman Çeşmesi ve Yapağılar Köyü Çeşmesi'nde ise kemer şekilleri zaman içerisindeki onarımlarla bozulmuştur.

Merkez köylerindeki çeşmelerden 28'inde dikey dikdörtgen, 2'sinde yarım silindirik formlu plaster vardır. 23'ü kesme taş, 3'ü mermer, 11'i devşirme mermer plastikten meydana gelmektedir. Plasterlerin 11'i düz silmeli, 4'ü pahlı, 10'u bezemesiz düz başlığa sahiptir, sadece 1 çeşmede bezemesiz düz bir kaide vardır.

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunun bir diğer elemanı ayna taşıdır. İncelenen çeşmelerde ayna taşlarından 17'si devşirme mermer, 1'i mermer, 4'ü kesme taşıdır.

İncelediğimiz çeşmelerin 66'sında su, metal bir borudan devamlı akar şekilde gelmektedir. Bozkuş Köyü Koca Çeşme, Çarık Köy'de Keşkek Çeşmesi, Çeşme II ve Selvili Cami Çeşmesi, Ortaköy Saray Çeşmesi, Ortaköy girişindeki çeşme ve Yaşamışlar Köyü Çeşmesi'nde lüle yerinde modern bir batarya ya da plastik bir boru vardır. Kalfa Köyü Çeşmesi, Karabol Köyü'nde Çeşme IV ve Oluk Çeşme, Koyunbelli Köyü Çeşmesi III ve Selvioğlu Köyü / Dolay Köy Mahallesi / Dolay Çeşmesi II'de (19. yy. sonu - 20. yy. başları) ise bugün herhangi bir musluk ya da boru yoktur.

Çeşme tekneleri genellikle çeşitli taş cinsleri ile inşa edilir. Merkez köylerindeki çeşmelerden, 16'sı kesme taş, 3'ü mermer, 3'ü devşirme mermer, 46'sında da modern malzemeli tekne görülmektedir.

Merkez köylerinde yer alan 47 çeşmede birer taslık nişi vardır. Taslıklardan 15'i kare, 10'u boyuna dikdörtgen, 5'i enine dikdörtgen şekilli, 8'i sivri, 5'i yarım daire ve 4'ü de dilimli kemerlidir.

Fot. 28: Aktaş Köyü
Yukarı Çeşme.

Fot. 29: Selvioğlu Köyü
Karabacaklar Mah. Çeş.

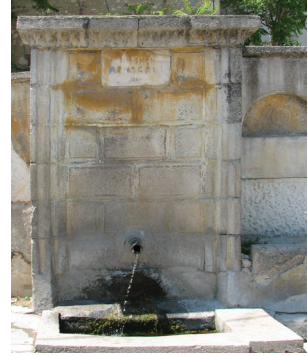

Fot. 30: Bozkuş Köyü Koca
Çeşme.

Fot. 31: Çevre Köy
Kayapınar Çeşmesi.

Fot. 32: Karakuyu
Köyü Çeşmesi.

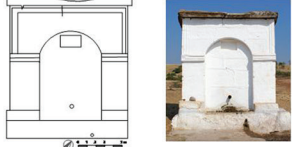
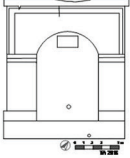

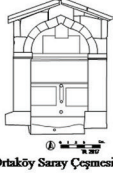

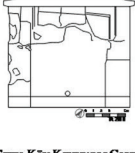

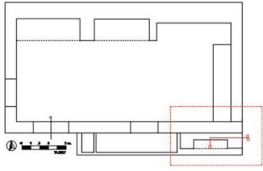
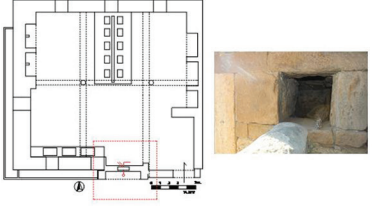

İncelediğimiz çeşmelerin 29'unda kitabe vardır. Çeşmeler kitabelerine ve mimari özelliklerine göre, 18. yy.'ın başları ile 20. yy.'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. Kitabesiz çeşmeler plan ve görünüşlerine göre 19. yy. sonu ile 20. yy. başlarına tarihlendirilmiştir.

Uşak merkez köylerde yer alan 75 çeşmeden sadece 12'si tescillidir.¹⁰

Sonuç olarak, çeşmeler doğal kaynakların zaman zaman azalması, alt yapı hizmetlerinin ve genel şebeke sistemlerinin köylere de ulaşması sonrasında yavaş yavaş işlevsiz kalmışlardır. Doğal ya da beşeri yollarla tahrip olmaya başlayan çeşmeler, hem köy meydanlarının süsü, hem de köy sosyal hayatının birincil unsurlarındandır. Çalışmada kırsal kesimin toplu kullanım yapıları olan çeşmelerin korunması ve belgelenmesi yönünde bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹⁰ Tescil tarih/sayıları ile çeşmeler: Aktaş Köyü Köyiçi Çeş. (08.10.2009/142), Çarık Köy Gökpinar Çeş. (12.09.2013/1269), Çarık Köy Keşkek Çeş. (12.09.2013/1270), Çınarcık Köyü Ak Çeş. (19.06.1996/5915), Kayaagıl Köyü Karabol Mah. Yukarı Çeş. (03.07.2010/542), Kılcan Köyü Çamaşırhane Çeş. (14.08.2008/4176), Koyunbeyli Köyü Çeş. (12.09.2013/1268), Mesudiye Köyü Çeş. (02.08.2013/1249), Selvioğlu Köyü Çeş. (16.04.2011/970), Ortaköy Çift Oluklu Çeş. (12.09.2013/1271), Ortaköy Çamaşırhane Çeş. (12.09.2013/1272), Yeşildere Köyü Koca (Kırkar) Çeş. (11.02.2011/816).

A. Konularına Göre Çeşmeler	A.1. Bir Yüzeye Bağlı Çeşmeler		A.2. Bağımsız Çeşmeler		
	 <p>Ortaköy Saray Çeşmesi</p>		 <p>Dağdemirler köy yolu Dağdemirler Çeşmesi</p>		
B. Fiziksel Biçimlenişlerine Göre Çeşmeler	B.1.1. Tek Cepheli Çeşmeler		B.2.2. Yatay Dikdörtgen Prizma Gövdeli Çeşmeler		
	 <p>Dağdemirler köy yolu Dağdemirler Çeşmesi</p>		 <p>Aktaş Köyü Aşağı Çeşme (İki Kemerli)</p>		
C. Niş Biçimlenişlerine Göre Çeşmeler	C.1. Sivri Kemerli Çeşmeler	C.2. Yarım Daire Kemerli Çeşmeler	C.3. Bask Kemerli Çeşmeler	C.4. Dilimli Kemerli Çeşmeler	C.5. Dikdörtgen Niş Biçimli, Düz Cepheli Çeşmeler
	 <p>Ortaköy Saray Çeşmesi</p>	 <p>Kılcan Köyü Çeşmesi</p>	 <p>Aktaş Köyü Yukarı Çeşme</p>	 <p>Selvioglu Köyü/Karabacaklar Mahallesi Çeşmesi</p>	 <p>Çevre Köy Kayapınar Çeşmesi</p>
					
	D.1. Su Şebekesine Bağlı Çeşmeler		D.2. Hazneli Çeşmeler		
	 <p>Kılcan Köyü Çeşmesi</p>		 <p>Ortaköy Saray Çeşmesi</p>		
D. KAYNAKLARDAN BESLENME DURUMLARINA GÖRE ÇEŞMELER					

Şek. 1: Uşak Merkez Köylerde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi.

KAYNAKÇA

- Acar, Türkan, (2015). Uşak Çeşmelerinin Korunma Durumları, Tarihi Kimliklerini Koruma Bağlamında Düşünceler, *Turkish Studies*, Volume 10, p. 1-40.
- Acar, Türkan, (2017). Uşak Çamaşırhaneleri, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- İnce, Kasım, (2004). Uşak'ta Türk Mimarisi, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Karpuz, Haşim, (2006), Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, s. 317-331.
- Ödekan, Ayla, (1992). Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme, *Semavi Eyice'ye Armağan, İstanbul Yazıları*, İstanbul, s.281-286.
- Önge, Yılmaz, (1997). Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara.
- Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri (2007). İzmir: T.C. Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Dergisi
Cilt: XXVII, Sayı: 1 Nisan 2018

Ege University, Faculty of Letters
Journal of Art History
Volume: XXVII, Issue: 1 April 2018

Yayın Tarihi | Date of Publication
29.04.2018

İnternet Sayfası (Açık Erisim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<http://dergipark.gov.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.